



Kulturmiljöunderlag Detaljplan Skra bro

Göteborgs stad



Göteborgs
Stad



acanthus
arkitektur & kulturvård



INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte och målsättning	3
Upplägg och medverkande	4
Befintligt skydd	4
HISTORIK	5
Förhistorien och den arkeologiska bilden	5
Laga skifte	5
Modern tid	7
<i>Sommarstugor</i>	
<i>Bostadsområde</i>	
KULTURMILJÖBESKRIVNING	8
Kulturlandskapet	8
<i>Odlingsmark</i>	
<i>Fornlämningar</i>	
Bebyggelse	9
<i>Jordbruksbebyggelse</i>	
<i>Sommarstugor och villor</i>	
Vägar	10
PLANERINGSFÖRUTSÄTTNINGAR	12
Befintliga kvaliteter i planområdet	12
Strukturer i närområdet	13
<i>Bykänsla</i>	
<i>Vägarna</i>	
<i>Byggnaders placering</i>	
Landskapsbild	15
Utformning och material	16
<i>Mangårdsbyggnader</i>	
<i>Ekonomibyggnader</i>	
<i>Material och kulörer</i>	
För framtiden	19

INLEDNING

Bakgrund

Byggnadsnämnden har under 2012 givit stadsbyggnadskontoret i uppdrag att upprätta detaljplan för Skra Bro. Syftet med detaljplanen är att ge möjlighet till kompletterande bebyggelse såsom utveckling av handel, bostäder, service samt knutpunkt för kollektivtrafik.

Björlandaområdet bedöms som mycket rikt på lämningar från både sten, brons och järnålder och är ur det perspektivet unikt för Göteborgsområdet. De många spåren från områdets förhistoriska tid kompletteras med ett förhållandevis välbevarat odlingslandskap med tydliga spår från tiden för de olika skiftesreformerna. Skra Bro invid Osbäckens dalgång utgör en viktig del av ett rikt kulturlandskap i Björlanda. Jordbruket präglar fortfarande stora delar av landskapet där bebyggelsemönster, vägsträckningar och ägo gränser ger tydliga historiska avtryck.

När nu området kring Skra Bro planeras för relativt tät bebyggelse tar nu stadsbyggnadskontoret fram denna utredning för att utreda och identifiera områdets speciella kulturhistoriska karaktär. Rapporten behandlar och beskriver områdets kulturhistoriska kvaliteter som sedan kan fungera som inspiration och vägledning i anläggandet av den nya bebyggelsen inom planområdet. Identifieringen av dessa kvaliteter ska borge för en ny bebyggelse som innehåller något av Björlandas särart och identitet. Utbyggnaden kommer att innebära att man nu kompletterar låg, friliggande bebyggelse med tätare och högre bebyggelse, enskild bebyggelse med samlad bebyggelse.

Inom själva planområdet är de kulturhistoriska kvaliteterna få, planområdet ingår dock i ett större sammanhang där de kulturhistoriska kvaliteterna är både många och tydliga. På grund av detta kommer det som byggs i planområdet att påverka ett mycket större område.

Syfte och målsättning

Kulturmiljöunderlaget syftar till att identifiera och beskriva utredningsområdets kulturhistoriska karaktär och identifiera befintliga kulturhistoriska kvaliteter. Underlaget beskriver de historiska skedena som bidragit till hur landskapet ser ut idag. Vidare beskrivs befintliga kvaliteter, i själva planområdet, så att dessa kan tillvarats i kommande process. Med utgångspunkt från områdets identifierade karaktär och kvaliteter beskrivs möjliga förhållningssätt vad gäller strukturer, gestaltning och material som kan vara aktuella i genomförandet av utbyggnaden. Målsättningen är att utbyggnaden ska skapa ett komplement till Björlanda med själ och identitet som överensstämmer med den övriga bebyggelsen i området. Utbyggnaden ska baseras på igenkänning och en känsla av att fortfarande befinna sig i Björlanda.

Skra Bro är en gammal bro över Osbäcken på västra Hisingen, i Björlanda församling, och som numera har gett namn åt hela området runt bron.

I forna tider var bron dåligt anpassad till vägen på ömse sidor om bron, vilket gjorde att den tidens hästkärror tog i underredet på bron när man körde på. I folkmun fick bron därför namnet "Skrapebron", vilket senare har förkortats till Skra Bro.

Bron är numera endast gångbro och är ersatt av en större vägbro mellan rondellen vid Kongahällavägen/Björlandavägen/bussterminalen Skra Bro.

Källa: Torslanda-Tidningen/Wikipedia



Figur 1. Utredningsområdet är inramat med röd markering och planområdet är inramat med grön linje.



Figur 2. Planområdet sett från ovan, norr ifrån.



Figur 3. Utredningsområdets läge.

Upplägg och medverkande

Kulturmiljöunderlaget inleds med en historik där områdets långa historiska utveckling beskrivs. Den historiska beskrivningen illustreras med bilder, skisser och ett historiskt kartmaterial för att åskådliggöra utvecklingen i området. Historiken följs av en kulturmiljöbeskrivning där områdets kulturhistoriska kvaliteter och karaktärsdrag beskrivs mer ingående. Till detta kapitel redovisas kartillustrationer som beskriver viktiga utblickar i landskapet samt kulturhistoriska spår som är synliga idag. Kulturmiljöunderlaget avslutas med kapitlet ”planeringsförutsättningar” där möjliga förhållningssätt till den kommande bebyggelsen redovisas.

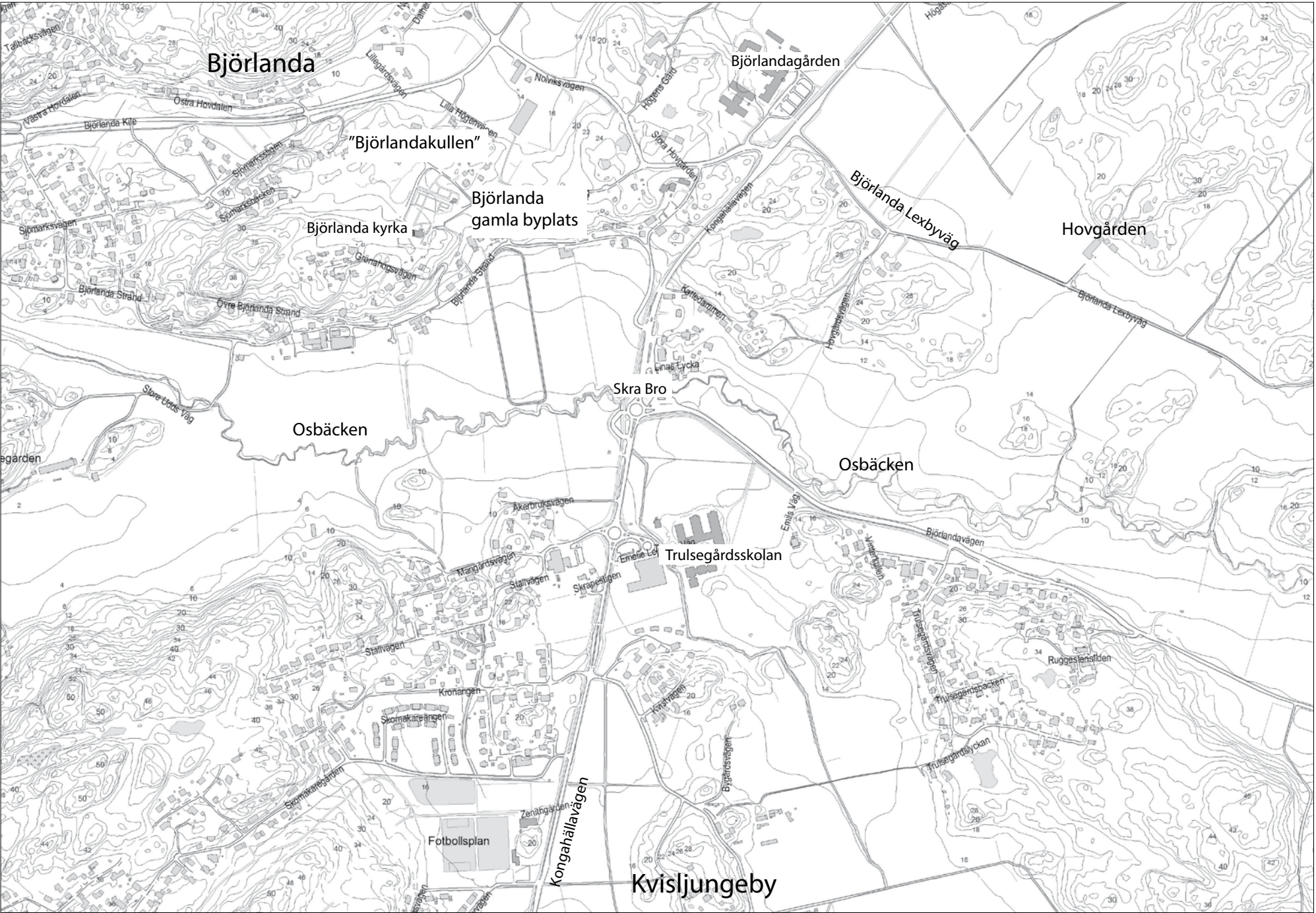
Projektet har genomförts av bebyggelseantikvarie Maria Olovsson på Acanthus. Beställare är Stadsbyggnadskontoret Göteborgs stad genom planarkitekt Carolina Grabowska. Arbetet har genomförts med stöd av en referensgrupp som förutom ovan nämna personer även bestått av handläggande planarkitekt Therese Axenborg och bebyggelseantikvare Madelene Seberbrink, båda från stadsbyggnadskontoret Göteborgs stad.

Befintligt skydd

Delar av utredningsområdet har utpekade värden av både lokal och regional betydelse. Detta innebär att dessa värden säkerställs av Göteborgs kommun såväl som Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Delområden som nämns i Göteborgs bevarandeprogram är Björlanda äldre bykärna med tillhörande jordbruksmark som omger bykärnan, samt Kvisljungeby med omgivande jordbruksmark. Delar av bebyggelsen är nämnd som kulturhistorisk värdefull och har därmed ett skydd mot förvanskning enligt PBL kap 8.

Utredningsområdet är rikt på fornlämningar och dessa är skyddade enligt Kulturminneslagen kap 2. Detta innebär att länsstyrelsen genom ansökan om tillstånd ska godkänna alla åtgärder som berör fornlämningar och dess närområde.

Odlingsmarken kring Björlanda by och kring Kvisljungeby är också utpekad som regionalt värdefullt odlingslandskap. Som särskilt intressanta delområden anges Björlanda by och Kvisljungeby (Länsstyrelsens Göteborg och Bohuslän, 1995).



Figur 4. Orienteringskarta med lokala namn.

HISTORIK

Förhistorien och den arkeologiska bilden

Under den äldre forntiden (stenåldern) var området skärgård med en kustnivå tiotals meter över den nuvarande. Under järnåldern gick strandlinjen ungefär där den är idag och det var vid denna tid som jordbruket började sätta sin prägel på landskapet. De fornhistoriska lämningarna från järnåldern är särskilt väl representerade i området.

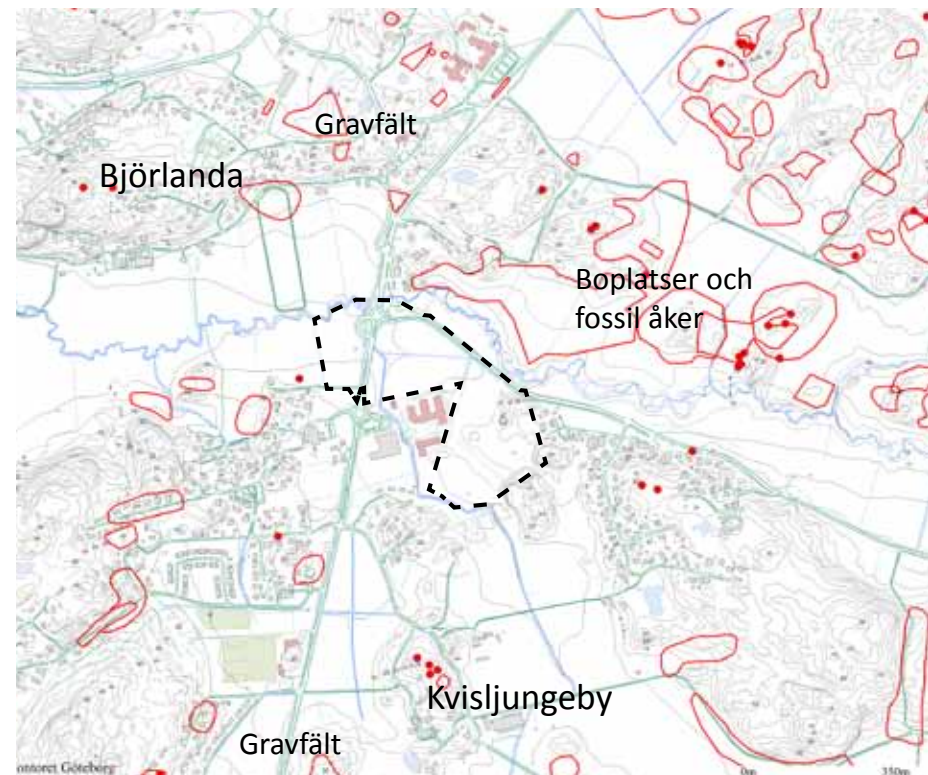
Gravfält från järnåldern finns i anslutning till Björlanda by och Kvisljungeby, mycket talar för att dessa byplatser förmodligen har varit bebyggda sedan vikingatiden (se figur 5). Björlanda by som ligger på Björlandakullen var i början av medeltiden centrum i socknen. Här uppfördes också områdets kyrka någon gång under 1100-talet. Bebyggelsen var då koncentrerad till slutningen sydost om kyrkan. Björlanda by har varit en centralpunkt i regionen åtminstone sedan tidig medeltid, troligen mycket längre.

Laga skifte

Stadsdelarna Björlanda, Sörred och Lilleby ingick tidigare i Björlanda socken som var norskt-danskt område till 1658. I norr begränsades socknen av Nordre älvs fjord och i söder nådde socknen med ett litet smalt parti ner till Göta älv. Liksom övriga socknar på Hisingen drabbades Björlanda av krigshändelser och enkla försvarsanläggningar uppfördes. Stora byar var bl a Björlanda by, Lilleby, Lexby, Låssby, Kvisljungeby, Nolvik och Sörred. Jordbruket var huvudnäringen i socknen men fisket har också haft viss betydelse.

Området präglas främst av jordbruksbebyggelse från tiden efter laga skifte som i området genomfördes runt 1845. För bebyggelsen på och i anslutning till Björlandakullen innebar skiftet att Björlanda byplats blev glesare bebyggd och mer långsträckt. Detta skedde i samband med att vissa gårdar flyttades ut i andra delar av landskapet såsom Storegården och Lunnegården som idag ligger på randen av Björlandakullens norra del.

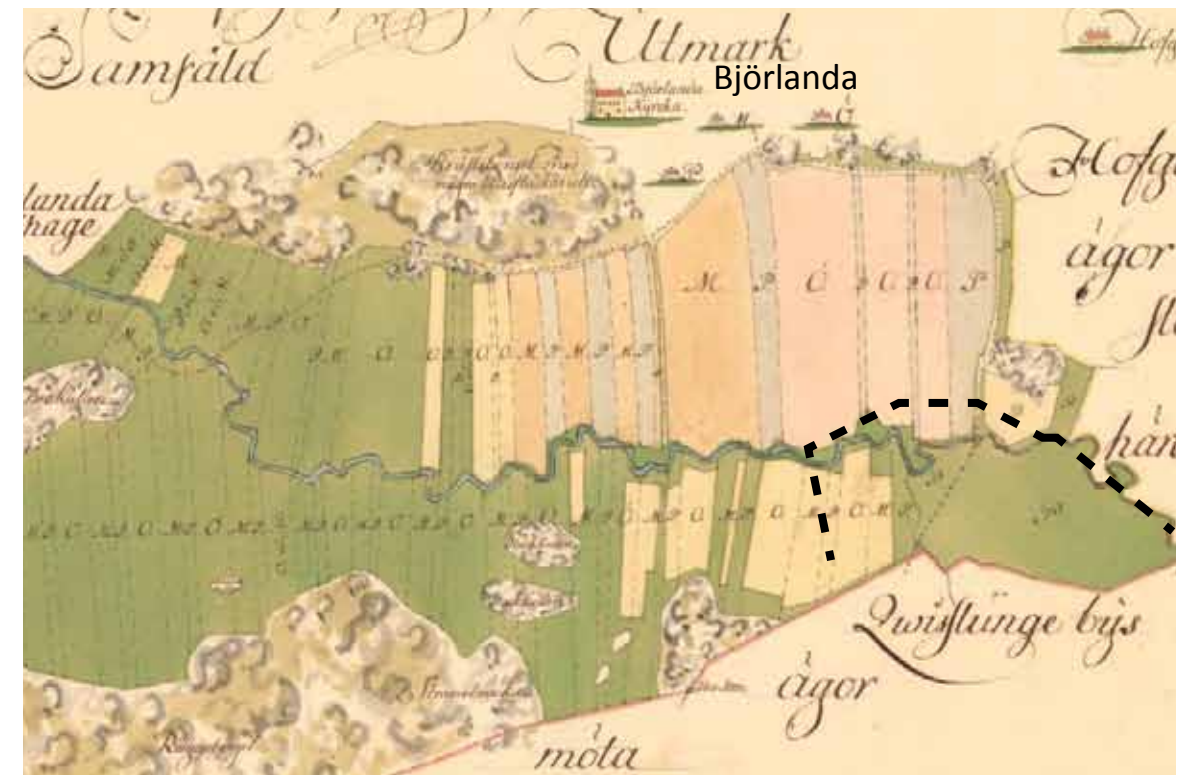
Kvisljungeby ligger på ett höjdparti i landskapet, söder om utredningsområdet. Omkring tiden för laga skifte fanns här 13 gårdar (se figur 8). Flera gårdar flyttades ut vid laga skifte men byn behöll ändå sin samlade karaktär. Den bördiga jorden har bidragit till att många gårdar inte skiftades ut utan



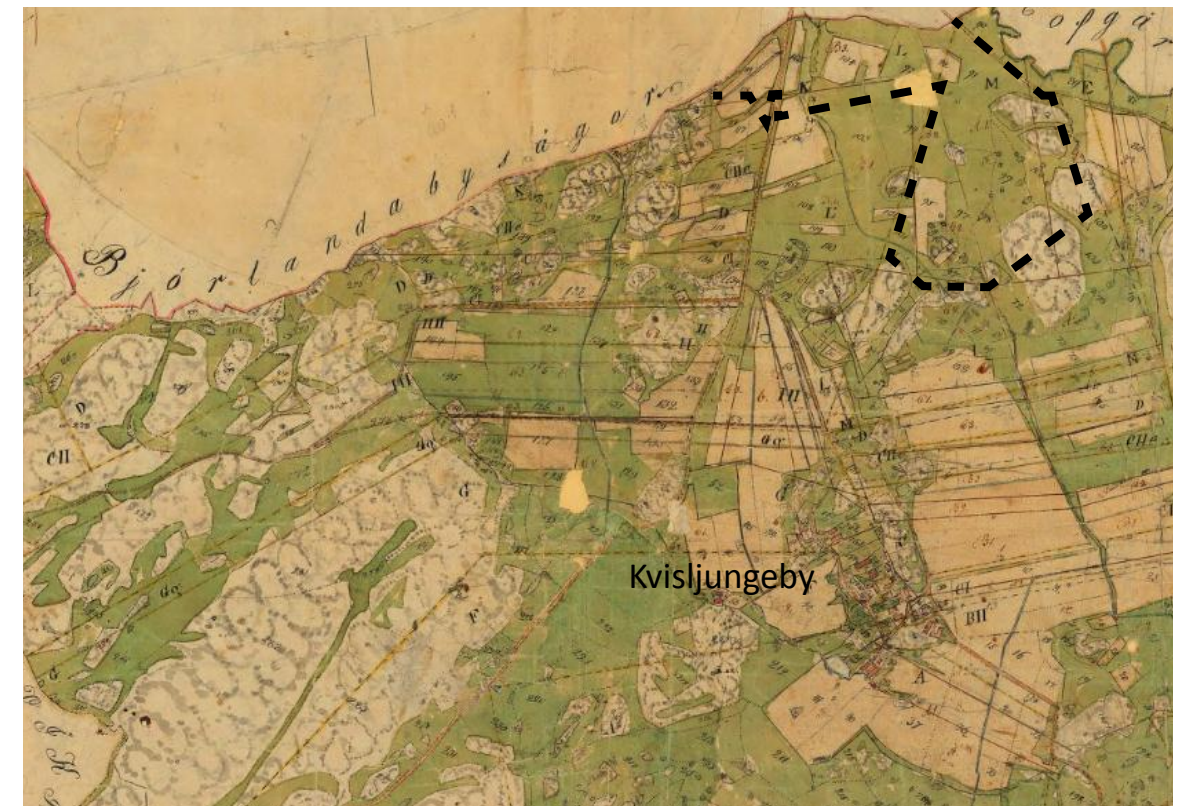
Figur 5. De röda markeringarna utgör fornlämningar. Planområdet är markerat i svart.



Figur 6. Gravfältet Ambros kulle, ligger strax väster om Kvisljungeby. En s.k. hög syns i förgrunden. Gravfältet är från järnåldern.



Figur 7. Karta över Björlanda bys inägor vid tiden för storskiftet 1755. Marken gränsar till Kvisljungeby i söder. Planområdet är markerat med streckad linje.



Figur 8. Kvisljungeby vid laga skifte 1852, planområdet syns i nordöstra hörnet. Gårdarna i Kvisljungeby ligger kvar i sitt oskiftade läge.

man kunde även fortsättningsvis bruka jorden rationellt från den ursprungliga byplatsen. Inom de gårdar som låg kvar på bykullen förnyades byggnaderna i etapper, bl a uppfördes större bostadshus på dubbel bredd s.k. dubbelhus (se figur 12). I början av 1970-talet omfattade byn av 5 till 6 gårdar med ett 20-tal byggnader. Därefter har några rivits, ett nytt bostadshus har uppförts och en ridanläggning har tillkommit på byns östra sida.

Skiften i Sverige

Storskiftet som påbörjades 1749, var det första projektet med ägoskiften av mark inom byar. Tegar slogs samman så att varje bonde fick ett fåtal sammanhängande åkrar. Syftet var att öka jordbrukets avkastning. Innan dess hade teg- eller solskiftet gällt, vilket innebar att varje gård skulle ha var sin andel av likvärdig kvalitet i byns åker- och ängsmarker. Systemet baserades på rättvisa och riskspridning. Resultatet blev oftast långsmala åkertegar med relativt liten area.

Enskiftet var en jordreform som genomfördes främst i Skåne från slutet av 1700-talet. Under skiftet slogs tegar samman så att varje bonde fick ett fåtal sammanhängande åkrar. Enskiftet följde på storskiftet och var betydligt mera radikalt.

Laga skifte i Sverige beslutades år 1827. Syftet var att slutföra de jordreformer som påbörjats med storskiftet och enskiftet. Laga skifte var inte lika genomgripande som enskifte. I mindre produktiva områden fick ofta gårdarna ett stycke åkerjord och ett stycke skog. Laga skiftet innebar att varje bondes andel samlades och lades ut på en plats. Den som fick sin andel i den sämre jorden fick då i motsvarande grad mer mark och vice versa. Det samlade värdet av hemmanet före och efter skiftet skulle vara lika. Man flyttade oftast ut tomten och byggnaderna till den egna marken, vilket innebar att byn mer eller mindre splittrades. Odlingsarbetet blev på detta sätt effektivare och varje gård producerade mer.



Figur 9. Delar av Björlandas ursprungliga gårdar har skiftats ut på olika håll i landskapet, några gårdar ligger kvar på ursprunglig plats.



Figur 10. Björlanda kyrka är uppförd på 1100-talet.



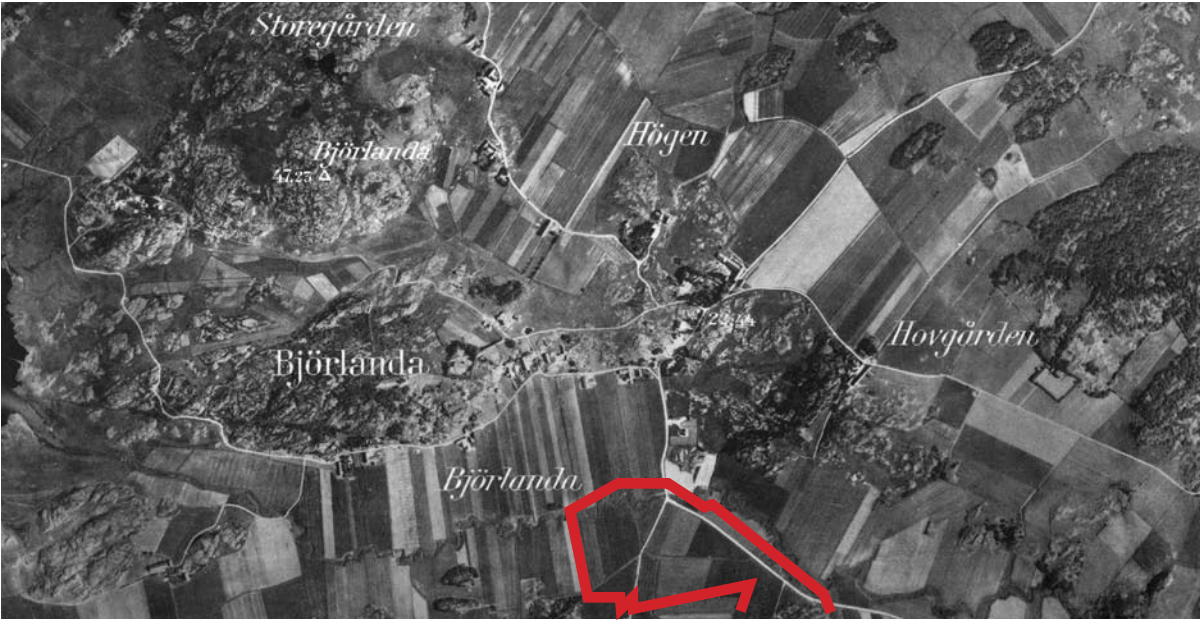
Figur 11. Bild från Kvislungeby, byggnaderna ligger kvar i en klunga.



Figur 12. Kvislungeby Kronogård ligger på ett traditionellt högt läge i landskapet, äldre stengärdesgård omger fastigheten.



Figur 13. Generalstabskarta från 1863, här syns gårdar både i Björlanda och Kvislungeby.



Figur 14. Flygbild över Björlanda från 1931. Bilden fångar området innan mark styckas av för sommarstugor och villor.

Modern tid

Sommarstugor

På 1930-talet började sommarstugor att byggas i Lilleby. Senare, särskilt under 1950-talet, tillkom flera områden med sommarstugor i närområdet exempelvis i Fåglevik, Låssby, Kvisljungeby, Kallhed och Store Udd. Den obrukbara marken uppe på impedimenten var lämpliga att stycka av för sommarstugor (se figur 15).

1952 sammanslogs Björlanda och Torslanda till Torslanda storkommun och några år senare började småindustrier att etableras här. Fram till 1960-talet var Björlandaområdet en jordbruksbygd med cirka 100 gårdar i drift.

Bostadsområde

Under tidigt 60-tal påbörjades större förändringar i södra delen inom storkommunen som kom att påverka Björlanda området. Då byggdes första delen av Volvo-Torslandaverken som sedan har utvidgats i flera etapper.

På 1960-talet tillkom sammanhängande villaområden kring byarna Björlanda, Kvisljungeby. De flesta områdena var planlagda av kommunen och innehöll avstyckade villatomter. I övriga delar av Björlandaområdet var utbyggnadstakten låg under perioden från 1960 till 1980-talet. De förändringar som skedde bestod främst av omvandlingar från fritidshus till permanent boende (se figur 19).

De följande åren har vissa förändringar genomförts, exempelvis har småbåtshamnen, Björlanda Kile, byggts ut till en av Europas största småbåtshamnar, skolverksamheten har utökats med Björlandagårdens grundskola och förskola samt Trulsegårdsskolan med 500 elever i årskurs 6-9.

Tydliga historiska skeden:

- Människans kolonisering av området under järnåldern 500 f Kr - 1050 e Kr
- Medeltida sockencentrum, kyrka grundad på 1100-talet
- Jordbruk och bebyggelsestrukturer från tiden för laga skifte, 1800-talets mitt
- Avstyckning för sommarstugor fr 1930-talet
- Upprättandet av ostadshus fr. 1960-talet fram till nu



Figur 15. Sommarstugor började på 1930-talet att anläggas i området. Utvecklingen tog fart under 1950-talet.



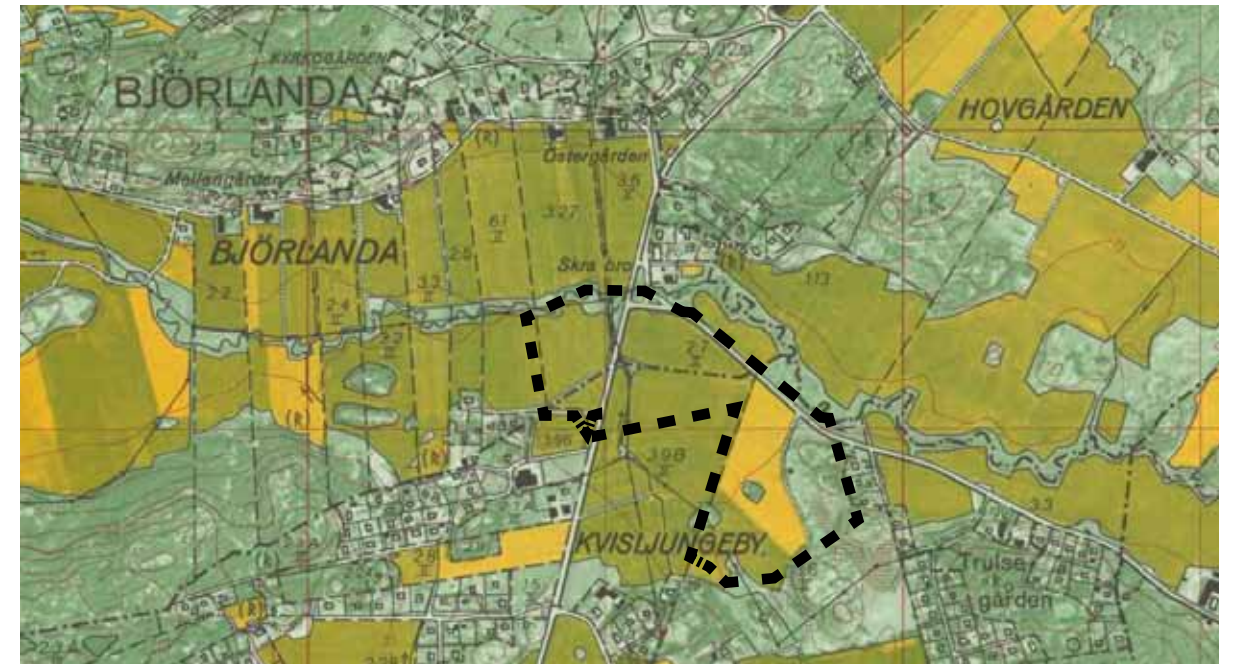
Figur 16. Björlanda Kile har byggts ut genom åren, nu är hamnen en av Europas största småbåtshamnar.



Figur 17. Trulsegårdsskolan, med plats för 500 elever.



Figur 18. Björlandagårdens skola, uppförd 1995.



Figur 19. Ekonomisk karta över Björlanda och Kvisljungeby 1973. Många avstyckningar och flera villakvarter är nu genomförda.



Figur 20. Ortofoto taget över området 2008. Bland annat har Trulsegårdsskolan uppförts.



Figur 21. Många sommarstugor har byggts om till åretruntbostäder. På flera håll är det fortfarande blandat mellan villor och sommarstugor.

KULTURMILJÖBESKRIVNING

Kulturlandskapet

Odlingsmark

Utredningsområdet utgörs av ett varierat landskap som omfattar både skogsbeklädda bergspartier och odlad öppen åkermark. Karaktäristiskt för området är det öppna landskapsrum som sträcker sig längs dalgången i öst-västlig riktning. Den äldre jordbruksrelaterade bebyggelsen är belägen invid bergskanterna och ligger i gränslandet mellan betes- och åkermarken (se figur 22). Den äldre bebyggelsen och den aktiva, öppna odlingsmarken är det som främst konstituerar områdets kulturhistoriska karaktär (se figur 25).

Fornlämningar

Området är mycket rikt på fornlämningar, de flesta kan vi inte uppfatta med blotta ögat utan finns bevarade i marken som dokument över kulturlandskapets långa historia. Ett antal fornlämningsområden är däremot synliga i landskapet och bidrar till upplevelsen av landskapets historiskt djup. I anslutning till de äldre byplatserna Björlanda och Kvisljungeby finns tydliga järnåldersgravfält (se figur 23). Landskapsrummet nordost om planområdet ramas in av ett fornlämningsområde som är synligt som utmejslade åkerholmar i åkermarken (se figur 24).



Figur 22. Ekonomibyggnader och mangårdar ligger anlagda i anslutning till åkermarken söder om Björlanda kulle.



Figur 23. Fornlämningar är en del av landskapet. Detta gravfältet ligger i anslutning till Björlandas ursprungliga byplats.



Figur 24. Denna åkerholme ligger i dalgångens östra del, här finns fornlämningar i form av boplatser och fossil åkermark.



Figur 25. Det öppna odlingslandskapet är vidsträckt i väst-östlig riktning. Tillhörande jordbruksbebyggelse ligger anlagd i gränsen mellan odlingsmarken och de skogsbeklädda bergspartierna. Bilden föreställer dalgången från Skra Bro och väster ut.

Bebyggelse

Jordbruksbebyggelse

Den historiska bebyggelsen i området består främst av agrar bebyggelse. Mangårdarna är oftast uppförda som s.k. dubbelhus (se figur 30) men även salsbyggnader är vanliga. Fasaderna har oftast ljusmålade träfasader med fönsterbågar i en avvikande kulör. En del mangårdar har vackert utförda verandor och frontespiser med snickeridetaler. Intill mangårdarna ligger större ladugårdar. Ekonomibyggnaderna är oftast uppförda i fristående volymer men förekommer även sammanbyggda i olika formationer (se figur 29). Ekonomibyggnaderna är oftast rödmålade och ibland uppförda på stadiga naturstenssocklar. Tidigare var den kringbyggda gårdsstrukturen vanligast i området, denna struktur har sedan ersatts med ekonomibyggnader som ligger mer fritt i förhållande till varandra. För mer detaljerade beskrivningar kring arkitektoniska detaljer, se sidan 16-18.

Sommarstugor och villor

Dalgångens historiska prägel till trots har en del förändringar ägt rum de senaste femtio åren. Den mer synliga utvecklingen i dalgångens omgivning utgörs av att små sommarstugor samt större åretrunthus uppförts. Denna typ av bebyggelse är uppförd både i anslutning till gårdsbebyggelsen men även som stora bostads/sommarstugeområden utanför Osbäckens dalgång.

Trots att mycket bostadsbebyggelse har tillkommit i närområdet präglas dalgången i stort av en välbevarad historisk jordbruksbebyggelse. En bidragande orsak är troligen den höga kvaliteten på odlingsmarken som fortfarande är i bruk och att många gårdar används till hästhållning.



Figur 26. Ladugård invid vägen Björlanda Strand.



Figur 29. Det är inte ovanligt att gårdarnas ekonomibyggnader är sammanbyggda på detta vis. Bilden visar en gård i Nolvik.



Figur 27. Enstaka sommarstugor finns kvar mellan villorna i Björlanda.



Figur 28. Det finns många nybyggda villor i Björlanda, nu en attraktiv boendemiljö.



Figur 30. Det s.k. dubbelhuset är en vanlig byggnad i området, här på Kvisljungeby Kronogård.



Figur 31. Kvisljungeby har ett mycket karaktäristiskt läge för en by som behållit strukturen från tiden före laga skifte. Ekonomibyggnader och mangårdar ligger oregelbundet placerade på en höjd i landskapet.

Vägar

Det äldre vägnätet är ett viktigt karaktärsdrag i detta kulturlandskap. Det finförgrenade äldre vägsystemet har sannolikt medeltida rötter och är en viktig del i upplevelsen av kulturlandskapet. I delar av Björlanda är vägnätet påtagligt oförändrat (se figur 34) liksom genom Kvisljungeby. Vägarna är traditionellt anlagda mellan de obrukbara bergspartierna och den öppna åkermarken. Vägarna får därmed ett slingrande mönster, anpassade efter den naturliga topografin. Ofta är de kantade av stengärdesgårdar och en del trädväxtlighet.



Figur 32. Ett äldre vägnät karaktäriserar utredningsområdet med smala slingrande vägar i anslutning till bebyggelse och odlingsmark.



Figur 33. Björlanda Lexbyväg som leder vidare öster ut från Kongahällavägen. Björlandagården syns i bakgrunden.



Figur 34. Vägen Björlanda Strand, en av områdets historiska vägsträckningar.



Figur 35. Den smala vägen ner mot Store Udd.

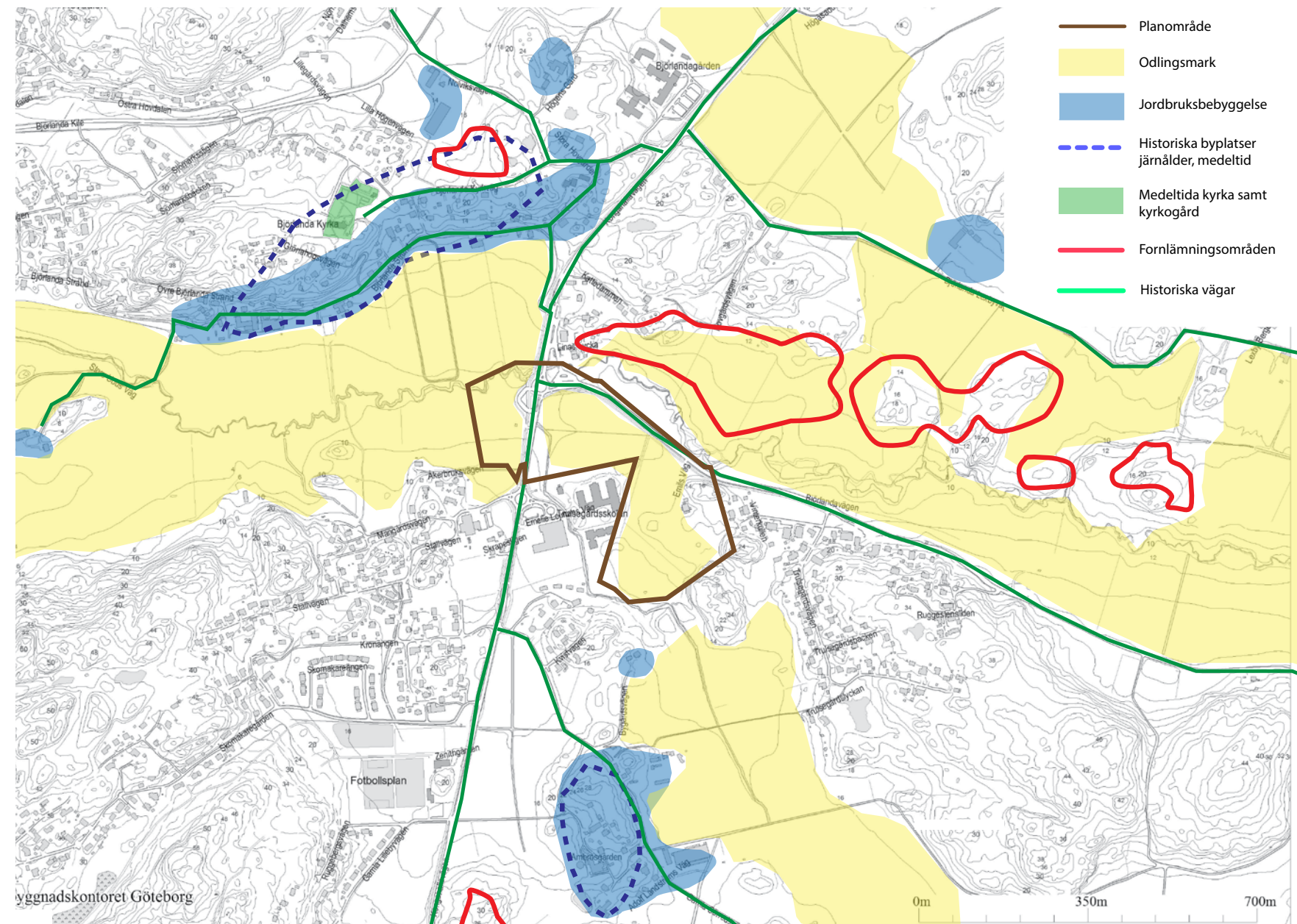


Figur 36. Äldre byväg genom Kvisljungeby, kantad av stengärdesgårdar.

Upplevelsemässiga kvaliteter

- Här finns möjlighet att uppleva ett välbevarat odlingslandskap tidstypiskt för tiden för laga skifte men med mycket lång historisk kontinuitet. Björlanda är en av tre områden i Göteborg där det fortfarande förekommer jordbruk i större skala och på stora arealer. Marken är också utpekad som särskilt brukningsvärd jordbruksmark.
- Byarna visar på tidstypisk jordbruksbebyggelse från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.
- Med delvis tydliga fornlämningsområden finns här möjlighet att uppleva ett historiskt landskap med mycket lång kontinuitet av mänsklig närvaro.
- Bystrukturer och bebyggelsemönster visar här på jordbruksverksamhet från vikingatid eller medeltid, fram i nutid.
- Områdets betydelse som medeltida centrum i socknen konstitueras av stenkyrkan från 1100-talet.
- I närområdet finns flertalet sommarstugor bevarade, en bebyggelse som speglar vår lagstadgade rättighet till semester och ekonomiska möjligheter till förvärv utöver det nödvändigaste. Denna bebyggelseutveckling påbörjades under 1930-talet men blev mer vanlig under 1950-talen då bilismen tilltog.

Illustration, sammanfattning kulturmiljö



Figur 30.



Figur 37. Kvislungeby, historisk byplats med bebyggelse i huvudsak uppförd efter laga skifte.

Viktiga beståndsdelar i Björlandas kulturmiljö

- Det öppna och aktiva odlingsmarken
- Den traditionella jordbruksbebyggelsens utformning och placering i landskapet
- Den medeltida kyrkomiljön vid Björlandas ursprungliga byplats
- Det äldre vägnätet, smala vägar utan dikesgren och anlagda efter områdets topografiska förhållanden



Figur 38. Åkerholme med flertalet forn lämningar, Hovgården syns till vänster i bild.



Figur 39. Björlandas äldre delar, centrum för den ursprungliga byplatsen. Området är väl synligt från planområdet.

PLANERINGS- FÖRUTSÄTTNINGAR

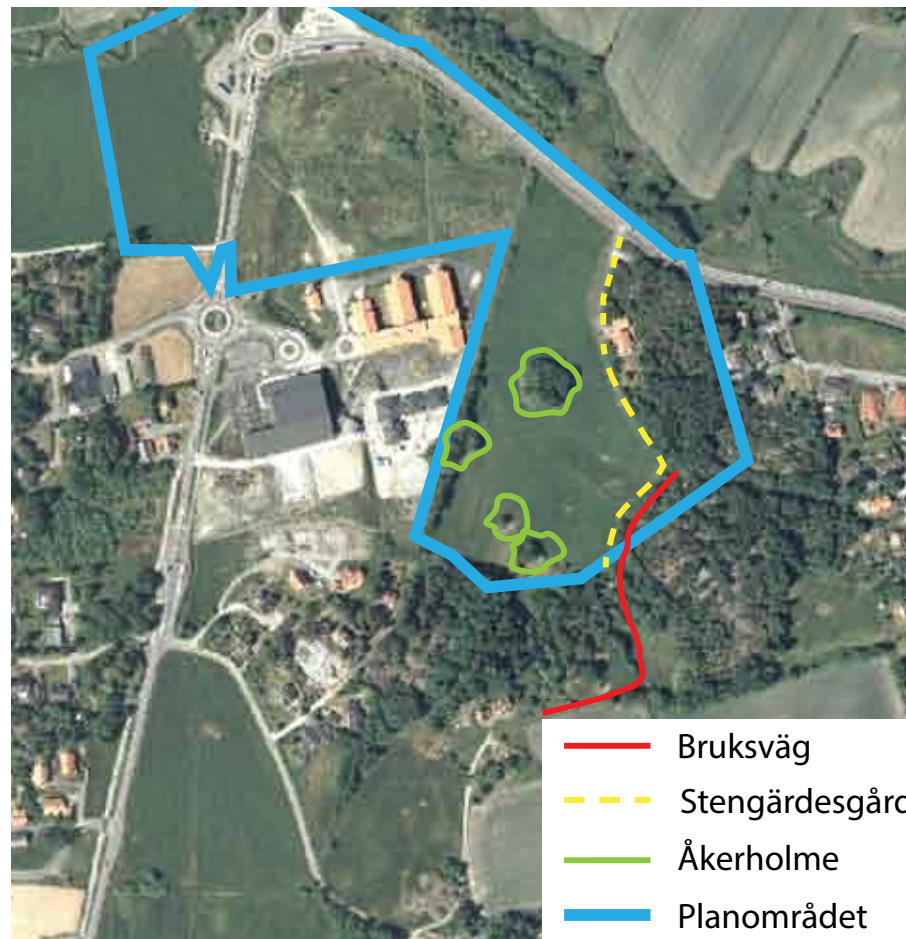
I området kring Björlanda kan vi idag uppleva ett landskap som är präglat av en obruten linje av jordbruk från järnålder fram till idag. I närområdet finns också mycket villabebyggelse som anlagts under det senaste fyrtio åren vilket kanske står för den största förändringen av det historiska jordbrukslandskapet. Den agrara bebyggelsen utgör alltjämt det som främst präglar de stora landskapsrummen som breder ut sig som en vidsträckt dalgång. Utmaningen för den förändring som planförslaget innebär är att Björlandaområdet nu kompletteras med högre och tätare bebyggelse. Jämte Trulsegårdsskolan är den planerade bebyggelsen den mest omfattande komplettering som uppförts i området. Områdets står med andra ord inför en stor förändring.

Exploateringen av villabebyggelse i området har inneburit en tydlig förändring för det jordbrukspräglade området men denna bebyggelse har endast varit småskalig, låg bebyggelse, i huvudsak placerad utanför den vidsträckta dalgången. Exploateringen som nu är aktuell innebär en både högre byggnadshöjd samt en tätare struktur, en stor förändring för det landskapsrum som utgörs av själva dalgången. Hur man upplever den nya centrumbebyggelsen i det jordbrukspräglade landskapsrummet kommer att vara viktigt. Här följer därför rekommendationer som kan bidra till att fånga upp befintliga kvaliteter och karaktärer i närområdet för att möjliggöra ett överförande av något av Björlandas identitet in i den nya centrumsatsningen.

Befintliga kvaliteter i planområdet

Planområdet består främst av öppen åkermark samt angränsande skogsbeklädda höjdparter. Marken är, med undantag av en villa, obebyggd och därmed begränsas planområdets befintliga kvaliteter till element i landskapet, naturliga såsom anlagda.

I planområdets mitt finns en åkerholme, ett bergsparti som höjer sig över åkermarken, bevuxen med ek och asp. Åkerholmen bör bevaras och är ett lämpligt höjdparti där en eventuell lokalväg kan anläggas emot. En nyanlagd väg kan företrädesvis anläggas i randzonen längs med delar av åkerholmen vilket gör att den kommer att få, den för området, karaktäristiska slingriga formen samt variationer i höjddled när vägen anläggs i förhållande till den befintliga topografin. Även i planområdets södra del finns två mindre åkerholmar som också bör bevaras.



Figur 40. Illustration över planområdets befintliga kvaliteter.

Viktiga kvaliteter i planområdet:

- Befintliga stengärdesgårdar
- Äldre bruksväg
- Åkerholmar



Figur 41. Åkerholme i planområdets mitt, med inslag av ek och asp.



Figur 42. Stengärdesgård löper längs planområdets östra del, här med inslag av enskilda träd.



Figur 43. Åkerholme i planområdet södra del.

I planområdets östra del, längs den korta lokalvägen ”Emils väg”, finns en äldre stengärdesgård bevarad. Här står även enstaka träd som växer vid intilliggande bergsparti. Denna typ av lämningar är vanliga i Björlandaområdet och bidrar starkt till områdets karaktär. Stengärdesgården samt intill växande träd är viktiga för den lokala karaktären och bör bevaras.

I östra delen av planområdet, en bit in i skogsområdet, finns resterna av det som har varit en bruksväg upp till den utskiftade gården Kvisljungeby 3:6 (se figur 48). Bruksvägen och ”Emils väg” var tidigare sammanfogade. Vägens historiska bakgrund är inte helt fastställd men har troligen funnits sedan gårdsanläggningen uppfördes, söder om planområdet. Bruksvägen utgör en kulturhistorisk kvalitet och bidrar till förståelsen om områdets agrara historia. Vägen bör bevaras och användas.

Strukturer i närområdet

Bykänsla

Det är en stor utmaning att uppföra ny bebyggelse och att samtidigt tillvarata och förstärka närområdets lokala karaktär och identitet. Utmaningen är extra stor då den planerade bebyggelsen har en tätare struktur och högre bygghöjd. Dagens Björlanda präglas av en tydlig historisk kontinuitet som odlingslandskap, den planerade bebyggelsen har en mer urban funktion. Det som ev. skulle kunna medföra negativ påverkan för kulturmiljön är en alltför stadsmässig planläggning. En bebyggelse med urbana förtecken som är vanlig i våra mer centrumnära bostadsområden skulle verkligen innebära ett brott mot områdets mycket speciella kulturhistoriska karaktär.

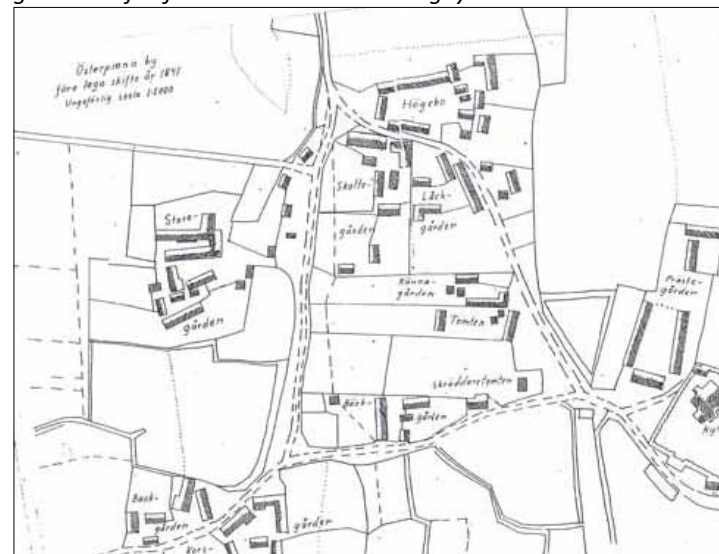
För att Björlandaområdets identitet ska fortleva i exploateringen bör man förträdesvis anlägga bebyggelse med bykänsla istället för bebyggelse med urbana förtecken. En struktur som varit vanlig i närområdet, och i stora delar av landet, är den s.k. klungbyn. Innan skiftesreformerna bidrog till att gårdar flyttades ut i anslutning till gårdens tillhörande åkermark låg gårdarna på en samlad plats, i en s.k. klungby (se figurerna 44, 45 och 46).

Klungbyn

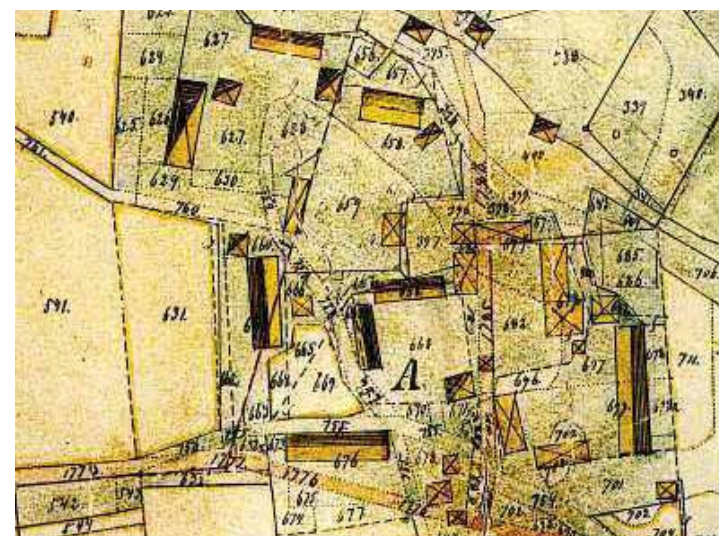
Gårdarna i framförallt Kvisljungeby ligger tätt i förhållande till varandra. Varje gård består av flera olika byggnader i varierande storlek. Tillsammans bildar gårdarnas bebyggelse ett oregelbundet mönster av byggnader i olika volymer vilket står i stor kontrast till stadens regelbundet anlagda byggnader i oftast liknande volymer. Ett oregelbundet bebyggelsemönster och olika byggnadsvolymer kan företrädesvis tillämpas vid utbyggnaden.



Figur 44. En nutida grundkarta över Kvisljungebys samlade bebyggelse som fortfarande har kvar en klungbys karaktär.



Figur 45. En illustration över byn Österplana på Kinnekulle, före laga skifte. Karaktäristisk klungby.



Figur 46. Historisk karta över byn Å i Ångermanland vid tiden före laga skifte, 1864, även den ett karaktäristiskt exempel på en klungby.



Figur 47. Den äldre bruksvägen, se nedan, mynnar ut i ett vackert hagmarksparti söder om planområdet.



Figur 48. En äldre bruksväg finns bevarad i planområdets östra del. Vägen leder ner till gården Kvisljungeby 3:6.

Vägarna

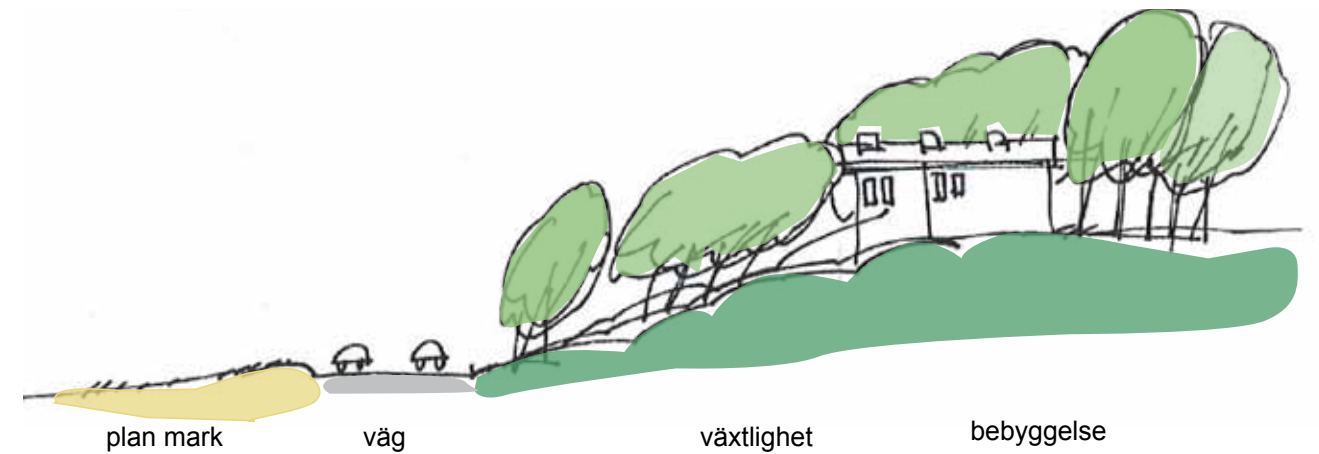
De slingrande vägarna som skiljer öppen odlingsmark från de kuperade impedimenten eller höjdparter och bebyggelse är mycket karaktäristiska för området (se figur 51). Detta är en kvalitet som kan skapas i planområdet. Befintliga höjdparter såsom åkerholmar, samt övergång från öppen åkermark till skogsbeklädda impediment, finns i dag i planområdet. Nyanlagda vägar bör företrädesvis uppföras efter befintlig topografi och i randzoner mellan berg och plan mark. Raka, plana vägar kan bidra till en mer stadsmässig karaktär.

Byggnaders placering

Genomgående för den äldre bebyggelsen i närområdet är att mangårdarna och i vissa fall även ekonomibyggnaderna är uppförda på de bergiga obrukbara impedimenten i gränsen mot väg och åkermark (se figur 50). Detta traditionella sätt att förhålla sig till byggnaders placering kan tillämpas i planområdet. Ny bebyggelse behöver inte enbart förpassas till den plana åkermarken utan kan anläggas en bit in i de skogsbeklädda markpartierna (se figur 49).

Strukturer att förhålla sig till vid utbyggnad:

- Synligöra höjdskillnader i planområdet
- Undvik hög bebyggelse i norra delen av planområdet
- Anlägg ny bebyggelse enligt en mer oregelbunden bystruktur
- Låt nya vägar anpassas efter planområdets befintliga topografi



Figur 49. Så här kan man följa den befintliga traditionen att anlägga bebyggelse och vägar i terrängen. Illustration från FÖP Björlanda, 2007.



Figur 50. Slingrande smala vägar är karaktäristiskt för Björlandaområdet.



Figur 51. Ekonomibyggnad vid randzonen till plan åkermark.



Figur 52. Bebyggelsen till höger ligger uppförd på de obrukbara impedimenten med utblick mot det vidsträckta odlingslandskapet.

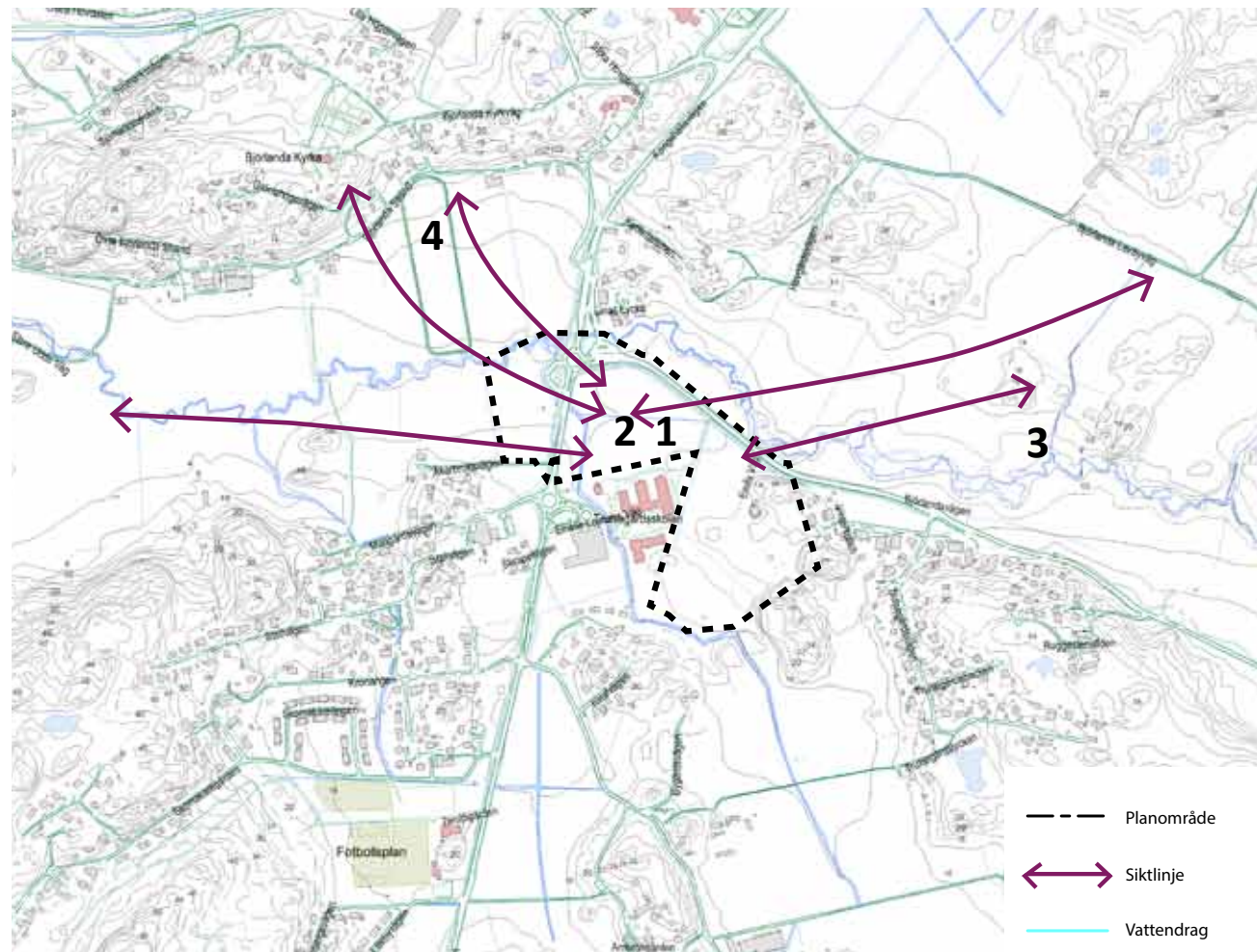


Figur 53. Den äldre gården, Mellangården, ligger intill vägen mellan åkermarken och det bergiga höjdpartiet.

Landskapsbild

Planområdet ligger vid en känslig plats i den öppna dalgången. Den trafikanläggning som Skra Bro utgör idag har bidragit till en barriäreffekt som delar av Osbäckens dalgång i två delar. Det är viktigt att eventuellt höga byggnader koncentreras till befintlig bebyggelse såsom Trulsegårdsskolan eller i planområdets södra del. På detta sätt underviks att dalgången byggs igen ytterligare.

Viktiga utblickar och siktlinjer



Figur 54. Viktiga utblickar från och mot planområdet.



Figur 55. Utblick från Hovgårdens välbevarade odlingslandskap i dalgångens östra del. Ny bebyggelse kommer att synas tydligt härifrån. (1)



Figur 56. Planområdet syns tydligt från Björlanda kyrka. (2)



Figur 57. Bedvid Hovgården vid Björlanda Lexbyväg finns flera vackra bergspartier. Här finns lämningar från järnåldersboplatser och fossil åkermark. (3)



Figur 58. Björlandas historiska byplats uppe på Björlandakullen syns tydligt från planområdet. (4)

Utformning och material

Mangårdsbyggnader

Mangårdsbyggnaderna i området är uppförda med varianter på det s.k. dubbelhuset och salsbyggnaden. Dessa byggnader karaktäriseras av sadeltak klätt med lertegel, fasader täckta med locklistpanel samt gedigna sockelvåningar av natursten. Taken kröns ofta av en eller två skorstenar murade i tegel som ibland är täckta med plåt. Gemensamt för mangårdarna är också det traditionella sadeltaket som är den genomgående takformen i området.

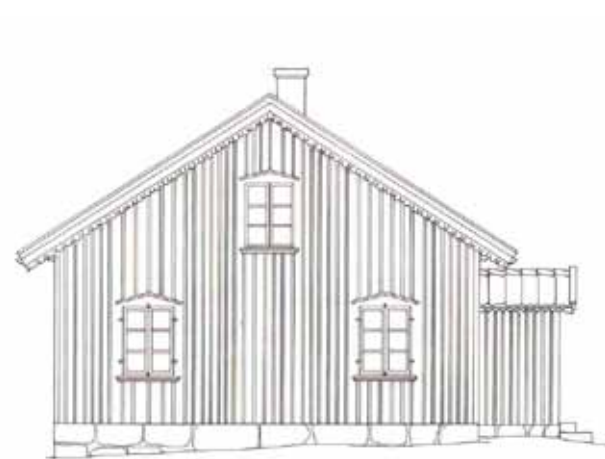
Fasaderna har oftast locklistpanel som kännetecknas av att locken är profilerade. Takfot och verandor kan också vara dekorerade med relativt enkla snickeridetaler. Utsmyckningar förekommer även som profilerade fönsterfoder. Överlag uppvisar mangårdsbyggnaderna två varianter på fönstertyper, dels finns här s.k. korspostfönster men också sexdelade fönster. Fönstersättningen är ofta symmetrisk och är beroende av byggnadens storlek.

Byggnadernas volymer byts ofta upp med verandor och/eller frontespiser vilket skapar en variation på byggnadernas enhetliga grundform. Kulörvalet för byggnadernas fasader är oftast vitt eller annan ljus kulör med en avvikande färg på fönsterfoder och snickeridetaler.

Bebyggelsen som hör till jordbruksverksamheten är förhållandevis enhetlig även om variationer finns. I närområdet finns också enstaka byggnader som avviker i skala och uppvisar större volymer. Ett exempel på en sådan byggnad är den gamla skolbyggnaden som har två fulla våningar, plus sockelvåning och vindsvåning. Karaktäristiskt för äldre skolbyggnader är också de stora fönsterytorna för maximalt ljusinsläpp.



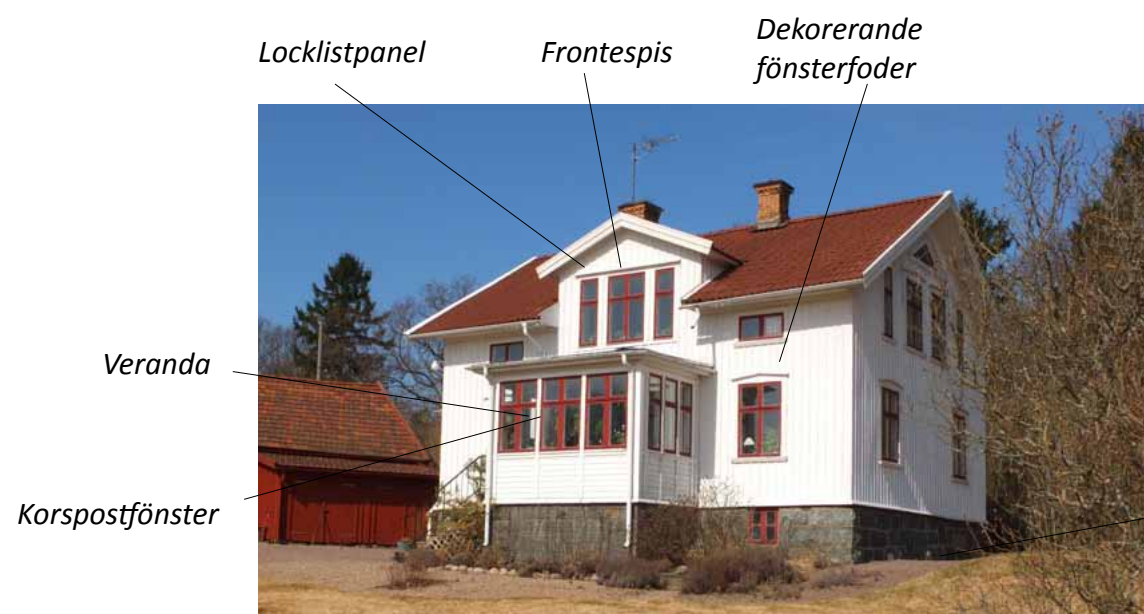
Figur 62. Alla äldre byggnader i området är inte småskaliga, här har vi Björlandas gamla skola, en tidstypisk skolbyggnad med sadeltak, träfasad, stensockel och stora fönsterytor.



Figur 59. Ett s.k. dubbelhus. Werner, 1997.



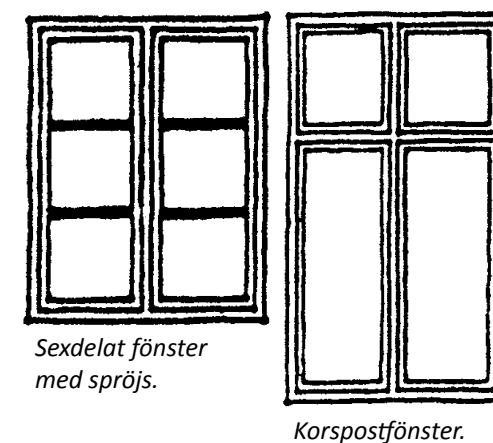
Figur 60. En s.k. salsbyggnad. Werner, 1997.



Figur 61. Dubbelhuset, en vanlig form på mangårdarna i området.



Figur 63. Mangårdsbyggnaderna är oftast målade i vit kulör, avvikande kulör kan dock förekomma på fönsterbågar och foder.



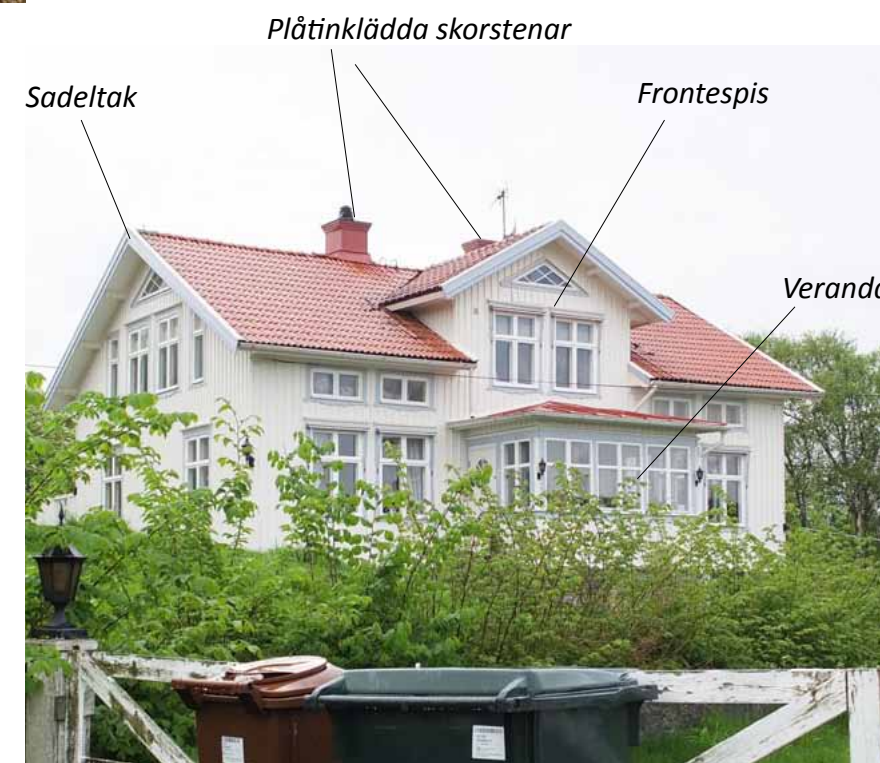
Sexdelat fönster med spröjs.

Korspostfönster.



Genom att uppföra en s.k. frontespis får dubbelhuset en större volym.

Stensockel



Figur 64. Den s.k. salsbyggnaden är också en vanlig byggnadsvolym i närområdet, frontespis och veranda bryter upp byggnadens grundvolym.

Ekonomibyggnader

Vill man hämta inspiration från ekonomibebyggelsen i området blir variationsrikedomen större, i vart fall vad det gäller volymer. Fristående såväl som sammanbyggda ekonomibyggnader förekommer vilket skapar variation snarare än likriktning.

Till största del är ekonomibyggnaderna uppförda med sadeltak, pulpettak förekommer men då främst på sammanbyggda byggnadskroppar. Historiskt sett har rött lertegel varit det dominerande takmaterialet vilket på senare år bytts mot plåt.

Där man i byggnadsvolymer kan finna stora variationer präglas kulörvalen av enhetlighet, fasadkulören domineras helt av falurött. Fasaderna är oftast täckta med lockpanel i trä som i några fall bytts ut mot korrugerad plåt.

Traditionella volymer och former att inspireras av:

- *Dubbelhuset med tillhörande veranda eller frontespis*
- *Salsbyggnaden med veranda och frontespis*
- *Ekonomibyggnader i fristående- och sammanbyggda volymer*
- *Byggnadsvolymer med sadeltak*



Figur 65. Ekonomibyggnaderna har ofta olika funktioner, ofta är de sammanbyggda till en enhet och skapar volymer i många variationer. Sadeltaket är förhärskande.



Figur 68. Ekonomibyggnad i Kvisljungeby.



Figur 66. Källarvind är en vanlig byggnadstyp i området.



Figur 69. En källarvind med en kraftig naturstenssockel.



Figur 67. Faluröd lockpanel, det mest karaktäristiska för närområdets ekonomibyggnader.

Material och kulörer

Vill man åstadkomma en ny bebyggelse med förankring i närområdets byggnadstraditioner är material en viktig inspirationskälla. Vad det gäller den äldre jordbruks-bebyggelsen så är alltså träfasader det vanligaste materialet. Den mer arbetade locklistpanelen (se figur 73) och den enklare lockpanelen (se figur 67) är det vanligaste temat. Plåt har på senare år börjat användas som fasadmateriel vilket förekommer främst på ekonomibyggnader. Putsade ytor finns som inslag på vissa ekonomibyggnader men är i övrigt endast förekommande på kyrkobyggnaden (figur 72). Taken är än så länge främst täckta med rött lertegel men även här börjar plåt dominera. Sten är också ett vanligt material men förekommer endast i husgrunder och sockelväningar.

Kulörvalen i närområdet är mycket traditionella och begränsar sig oftast till vita, eller ljusnada bostadshus samt faluröda ekonomibyggnader. Utvecklingen av kulörer vad gäller den välkända slamfärgen har på senare år bidragit till att andra traditionella kulörer blivit mer vedertagna såsom mörkbrunt, ockragult och grått.



Figur 71. Faluröd lockpanel målad med slamfärg är ett vanligt inslag på ekonomibyggnader i området, här en källarvind i Kvisljungeby. En hög stensockeln är karaktäristisk för denna typ av byggnad.



Figur 72. Den övriga dominansen av träfasader bryts av Björlanda kyrkas putsade fasad.



Figur 73. Plåt förekommer både som fasad- och takmaterial. Denna funktionalistiskt inspirerade färgsättning är annars ovanlig i området.



Figur 74. Locklistpanel är det vanligaste fasadmaterialet på de äldre mangårdarna.



Figur 75. Faluröd slamfärg, mest förekommande på ekonomibyggnader.

Vanliga material- och kulörval i närområdet att inspireras av:

- Rött lertegel är dominerande takmaterial för bostadshus och ekonomibyggnader
- Svart, röd och metallfärgad korrugerad plåt förekommer på ekonomibyggnader
- Plåt förekommer även som fasadmateriel på ekonomibyggnader
- Locklistpaneler av trä är dominerande bland bostadshusens fasader
- Lockpanel av trä är dominerande på ekonomibyggnadernas fasader
- Puts förekommer på delar av ekonomibyggnader men är främst ämnad kyrkobyggnaden
- Både mangårdar och ekonomibyggnader är ofta uppförda med en gedigen naturstenssockel
- Kulören på mangårdar och bostadshus är oftast vit eller ljusa toner
- Ekonomibyggnaderna är oftast målade med faluröd slamfärg



Figur 70. De flesta äldre byggnader är uppförda på en gedigen naturstenssockel.

För framtiden

Det finns således en hel del inspiration att hämta i planområdets närhet vad gäller bebyggelsens utformning, placering och material. Ur kulturhistorisk synvinkel är det dock inte önskvärt med rekonstruktioner av äldre byggnader vilket lätt skulle kunna resultera i pastischer. Målsättningen med detta kulturmiljöunderlag är att inspiration kan hämtas från närområdet vilket ska borge för en ny bebyggelse med en identitet som grundar sig i närområdets karaktär.

Björlandas historiska utveckling är mycket lång, en utveckling som under århundraden format det landskap vi ser idag. Den planerade utbyggnaden är en följd av en utveckling som skett i närområdet under de senaste femtio åren, en tidsperiod som i det historiska perspektivet är mycket kort. Det är först nu, i och med den planerade utbyggnaden, som det relativt välbevarade odlingslandskapet i dalgången kommer att påverkas, påverkas av bebyggelse som inte är relaterat till jordbruk. Det är därmed viktigt hur bebyggelsen utformas och hur den anpassas till sin omgivning.

Inspireras gärna av:

- *Befintliga byggnaders volymer*
- *Äldre bebyggelses placering i landskapet*
- *Hur äldre vägar är anlagda i landskapet*
- *För området karaktäristiska fasadmateri*
- *För området karaktäristiska kulörer*



Figur 76. Den planerade utbyggnaden är den första större förändringen som kommer att påverka den vidsträckta dalgången som främst präglas av historisk jordbruksbebyggelse. Bebyggelsens utformning och läge i landskapet kommer därmed att vara av största vikt.

Källor

Värdefulla odlingslandskap Göteborg och Bohuslän, Bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövärden, Länsstyrelsen Göteborg och Bohuslän, 1995.

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse – ett program för bevarande. 1999. Red. Gudrun Lönnroth.

Lindgren, A, Magnusson, M, Swedberg, S. 2004. Översiktlig studie av natur- och kulturvärden i Björlanda.

Björlanda, uppdatering av natur- och kulturvärden, Göteborgs stadsmuseum, 2011.

Vad berättar en by, N. Blomkvist, G. L. Strömberg, K. Berg, C. Bergström, Riksantikvarieämbetet 1993.

Böndernas bygge, Finn Werne, Förlags AB Wiken, 1993.

Tolv hus, Finn Werne, Byggeförlaget, Laholm 1997.

Fornsök, Länsstyrelsen Västra Götalands län.

Kvalitetsprogram, Fördjupad översiktsplan för Björlanda 2005, kompletterat 2007, Stadsbyggnadskontoret i Göteborg juni 2007.

Landskapsanalys för Björlanda, december 2004. GF Konsult.

Historiska kartor, Lantmäteriet

Laga skifte Kvisljungeby 1852, 14-bjl-96

Generalstabskarta 1863, J243-32-1

Storskifte 1755 Björlanda, N5 -3:1

Ekonomisk karta Björlanda 1973, J133-7B2 c76